

PROBLEMI DEFINIRANJA I MJERENJA EMPATIJE U SOCIJALNO-PSIHOLOŠKIM ISTRAŽIVANJIMA

ZORA RABOTEG-ŠARIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 301.151
Pregledni rad

Primljeno: 1987—02—12

U radu su prikazani različiti pristupi definiranju i mjerenju empatije. Istraživanja empatije slijedila su dva gotovo odvojena pravca: prvi pravac naglašava kognitivni aspekt empatije, pri čemu se empatija definira kao sposobnost preuzimanja stanovišta drugog; drugi pravac definira empatiju kao sposobnost vikarijskog doživljavanja osjećaja drugih, dakle, naglašava se emocionalni aspekt empatije. U skladu s ovim različitim teoretskim pristupima empatija se različito operacionalizira. Opisane su neke paradigme ispitivanja empatije u eksperimentalnim socijalno-psihološkim istraživanjima. Ukazuje se na metodološke poteškoće demonstriranja doživljaja empatije i djelovanja empatije na ponašanje, kao i na povezanost empatije i sličnih koncepata.

Pojam »empatija« je relativno novijeg porijekla, mada se o procesima koje podrazumijeva u psihologiji govorilo i ranije samo ne pod tim nazivom. Termin je prvi upotrijebio Titchener 1909. godine (prema Batson, Darley i Coke, 1978; Wispé, 1968) da bi preveo njemački izraz *Einfühlung* koji potječe od Lippsa. Theodore Lipps je koristio pojam *Einfühlung* za psihološki opis estetskog iskustva podrazumijevajući pri tom tendenciju uživanja, projiciranja u objekte percepcije. Već je Titchener pojam »empatija« koristio u mnogo širem značenju: kao kognitivnu sposobnost da se otkriju interna stanja druge osobe i kao određenu vrstu socijalno-kognitivnih veza. Kasnije termin »empatija« sve više spominju klinički i socijalni psiholozi. Tako npr. Rogers naglašava potrebu da terapeut pokuša »proživjeti stavove drugih« (prema Wispé, 1986), pa se pod terminom »empatija« ili »empatičko razumijevanje« u psihoterapiji označavaju procesi i tehnike kojima terapeut svjesno prihvaća unutrašnji referencični okvir pacijenta, bez da gubi vlastitu individualnost, a u širem smislu emocionalno razumijevanje i otvorenost između pacijenta i terapeuta.

U približno istom periodu (50-tih godina ovog stoljeća) među američkim psiholozima javlja se sve veći interes za proučavanjem percepcije drugih, odnosno sposobnosti da se točno procijene karakteristike druge osobe. Empatija se, pod utjecajem sličnih istraživanja, definirala i mjerila kao prediktivna točnost. S vremenom se u definiranju i mjerenju empatije naglasila razlika između kognitivne i afektivne empatije.

Kao što postoji veliki raspon definicija empatije, tako se istraživači razlikuju i po tome kako razlikuju empatiju od sličnih koncepata, naročito simpatije. Kako naglašava Wispé (1968), današnja upotreba termina »empatija« ne razlikuje empatiju od simpatije, premda se radi o dva različita procesa. Prema tome, što god je u novije vrijeme pisano o empatiji implicira donekle i pojam simpatije, jer je istraživanja simpatije pod tim nazivom jako malo.

Simpatija znači »uz patnju, sućut ili sklonost«. Upotrebljava se kao pojam u teoriji i istraživanjima tako da prevladava konotacija negativnog afekta. Simpatija se odnosi na sposobnost razumijevanja boli, patnje ili znakova negativnih emocija kod čovjeka i životinje, te reagiranja na njih uz određene negativne emocije.

S druge strane, Wispé definira empatiju kao svjestan napor da se podijeli s nekim i točno razumije stanje u kojem pretpostavljamo da je druga osoba, uključujući njene misli, osjećaje, percepciju, mišićnu napetost, kao i njihove uzroke. Empatija se odnosi na svjestan pokušaj razumijevanja kako negativnih tako i pozitivnih iskustava druge osobe. Simpatija je često neposredna, uglavnom emocionalna. Simpatizera »pokreće« druga osoba. Za razliku od toga, empatija uključuje aktivnu komponentu. Slikovito rečeno, empatizer djeluje kao da je druga osoba, dok je simpatija znanje o tome kako izgleda biti druga osoba. Kod simpatije svijest o sebi je reducirana, pri empatiziranju je čak i pojačana i ne gubi se vlastiti identitet. Empatija ovisi o korištenju zamišljanja ili imitacijskih sposobnosti i često je proces koji zahtijeva ulaganje napora. Jedan važan aspekt ovog procesa je empatička točnost, jer je često (mada ne i nužno) svrha empatije razumijevanje druge osobe ili uzajamno razumijevanje.

Prediktivna empatija

Empatija i empatičko razumijevanje definirali su se i operacionalizirali u ranijim istraživanjima kao prediktivna točnost, tj. tendencija pojedinca da točno predviđa ponašanje i osjećaje drugih osoba u različitim okolnostima. U skladu s tim, empatija se mjerila tako što bi se predviđali odgovori drugih osoba na upitnicima ličnosti ili skalama stavova. Empatičko razumijevanje operacionaliziralo se na dva načina: a) kao sumirane razlike između procjena ispitanika o osobinama ličnosti neke osobe i procjena prijatelja ili drugih koji su bliski s datom osobom i b) kao sumirane razlike procjena koje neka osoba daje o sebi i ispitanikovih pretpostavki kako će ta osoba sebe procijeniti. Zamjerke ovakvom pristupu odnose se na definiranje samog pojma empatije. Smatra se da se previše naglašavaju kognitivni, »intelektualni« procesi kao točna percepcija drugih, dok se potpuno zanemaruje emocionalna faceta. Kritike se upućuju i nekim metodološkim nedostacima ovih istraživanja. U takvim ispitivanjima ispitanici su mogli, a vjerojatno

su to često i radili, prosuđivati o drugima na osnovi vlastitih karakteristika — projicirajući kako bi se sami osjećali, što bi mislili, kako bi reagirali.

Prve mnogo upotrebljavane i ujedno kritizirane mjere prediktivne empatije konstruirali su Dymond 1949. godine i Kerr i Speroff 1954. godine (prema Chlopan i dr., 1985; Gladstein, 1983). Dymond je definirala empatiju kao imaginativno prenošenje sebe u misli, osjećaje i djelovanje drugih. Njen Test procjena (Rating Test) je u osnovi mjera prediktivne empatije. Od ispitanika se traži da procijene sebe i druge na šest osobina ličnosti kao i da predvide mišljenje drugih o njima samima i o ispitanicima. Na osnovi slaganja u ovim procjenama određuje se, na dosta neekonomičan način, rezultat koji ukazuje na empatičnost ispitanika.

Kerr i Speroff su definirali empatiju kao sposobnost preuzimanja uloge drugih, anticipiranja njihovih reakcija, osjećaja i ponašanja. Konstruirali su Test empatije (Empathy Test), u kojem se od ispitanika zahtijeva da rangiraju preferencije generaliziranih drugih (određenih profila zanimanja) s obzirom na različite vrste muzike, časopisa, kao i na osnovu onog što ih najviše smeta.

Iako oba navedena testa mjere kognitivni aspekt empatije, pokazalo se da je korelacija među njima mala, a isto tako rezultati većeg broja istraživanja nisu potvrdili njihovu valjanost (prema Chlopan i dr., 1985).

Kasnija istraživanja empatije slijede dva gotovo potpuno odvojena pravca. S jedne strane, empatija se definira i mjeri kao sposobnost preuzimanja uloge, stanovišta druge osobe, dok drugi pravac slijedi definiciju empatije kao sposobnosti vikarijskog doživljavanja osjećaja drugih.

Kognitivna empatija

Pod kognitivnom empatijom podrazumijeva se preuzimanje uloge ili perspektive druge osobe, tj. viđenje svijeta onako kako ga vidi druga osoba. Premda su i prethodno navedena istraživanja usmjerena na kognitivni aspekt empatije, izdvojili smo ih u zasebnu grupu, jer je za ta ranija istraživanja specifično da se empatija operacionalizira kao prediktivna točnost. Empatija uključuje percipiranje stanja drugih. Međutim, činjenica da li je percepcija točna ne mora biti primarna, jer će empatizer reagirati prema drugima s obzirom na to kako ih percipira.

Hogan je godine 1969. konstruirao Skalu empatije (Empathy Scale) koristeći potpuno drukčiji pristup operacionalizaciji empatičke sposobnosti (prema Johnson i dr., 1983; Chlopan i dr., 1985). Pri tome polazi od standardne rječničke definicije empatije kao intelektualnog ili imaginativnog razumijevanja uvjeta druge osobe, bez stvarnog doživljavanja osjećaja te osobe. S obzirom na ovu definiciju, eksperti i laici su opisali »izrazito empatičkog čovjeka« pomoću niza ajtema, Q-sort tehnikom.

Opis dobiven na taj način služio je kao kriterij empatije i provjeravala se njegova valjanost. Nakon toga, utvrđivala se empatičnost većeg broja ispitanika na osnovu korelacije između opisa tih ispitanika Q-sort tehnikom i kriterija empatije. S obzirom na te rezultate izvršena je podjela na grupe visoko-empatičnih i nisko-empatičnih ispitanika. Nakon toga odabirane su tvrdnje za Skalu empatije. Analizom odgovora istih ispitanika na upitnicima ličnosti (MMPI, CPI) odabrane su 64 tvrdnje koje su najbolje diskriminirale »visoko« i »nisko« empatične ispitanike. Podaci samog autora o valjanosti ove skale su zadovoljavajući, ali se pouzdanost tipa nutarnje konzistencije pokazala relativno niska u nekim istraživanjima. Johnson (1983) je napravio faktorsku analizu Hoganove skale i definirao četiri faktora: »socijalno samopouzdanje«, »blagost«, »senzitivnost« i »nekonformnost«. To je donekle u skladu s Hoganovom koncepcijom da će visoko empatični ispitanici biti socijalno svjesniji, bolje prilagođeni i da će više brinuti o osjećajima drugih. Skala empatije se mnogo koristila u istraživanjima koja su dovodila u vezu empatiju s drugim osobinama ličnosti, s moralnim ponašanjem i rezoniranjem ili se na osnovi rezultata na skali predviđalo ponašanje u različitim situacijama.

Najveći broj ispitivanja u kojima se primarni naglasak daje kognitivnom aspektu empatije (bilo da se empatija mjeri situacijski ili kao osobina ličnosti) je iz područja razvojne psihologije. Prevladava shvaćanje empatije kao afektivnog ili kognitivnog preuzimanja uloge drugih (role-taking). Na takvo shvaćanje utjecalo je Piagetovo učenje o egocentrizmu kod djece koje, iako se ne odnosi direktno na sam pojam empatije, implicira da dijete u toj fazi ima poteškoća da preuzme stano- vište drugog.

U takvim istraživanjima često se ne vodi računa o tome da su sposobnost preuzimanja uloge drugog (role-taking), odnosno opažanje svijeta onako kako ga vidi druga osoba (perspective taking) i empatija različiti procesi. »Preuzimanje uloge drugog« (RT) odnosi se na različite domene: afektivnu, perceptivnu i kognitivnu, te se u skladu s time različito operacionalizira (Krebs, Russell, 1981). U zadacima perceptivnog RT-a ispituje se sposobnost da se vide fizički objekti iz perspektive druge osobe. U svim testovima preuzimanja uloge drugog, perspektiva drugog je nekongruentna s perspektivom promatrača. U testovima kognitivnog RT-a mjeri se (obično uz pomoć različitih priča ili slika) sposobnost razumijevanja što drugi misle, npr.: sposobnost razumijevanja da različiti ljudi mogu različito interpretirati događaje (sukcesivni RT) ili sposobnost sintetiziranja dvaju ili više gledišta istovremeno (simultani RT). Afektivno preuzimanje uloge drugog (affective role taking) je pojam koji je najbliži empatiji. U takvim zadacima ispituje se sposobnost ispitanika da identificiraju kako se druga osoba osjeća, dakle, razumijevanje osjećaja drugih. Međutim, to ne znači da će pri tome i sami emocionalno reagirati. U zadacima empatije ispituje se da li se ispitanici osjećaju slično kao i druga osoba.

Afektivna empatija

Iako kognitivna sposobnost preuzimanja uloge drugog može biti neophodna za točno percipiranje emocija drugog i time preduvjet empatije, mnogi istraživači se slažu u tome da je upravo emocionalna faceta ono što je karakteristično za empatiju. Pod afektivnom empatijom podrazumijeva se odgovaranje istim ili sličnim osjećajima u odnosu na emocije druge osobe.

Mehrabian i Epstein su godine 1972. razvili mjeru emocionalne empatije kao osobine ličnosti (prema Chlopan i dr., 1985). Upitnik za mjerenje emocionalne empatije (Questionnaire Measure of Emotional Empathy — QMEE) sadrži 33 ajtema na koje se odgovara na skali od osam stupnjeva. Autori dijele upitnik na različite, međusobno korelirane subskale koje nazivaju: sklonost emocionalnoj »zarazi«, uvažavanje osjećaja nepoznatih i udaljenih osoba, ekstremna emocionalna prijemljivost, ganutost pozitivnim iskustvima drugih, ganutost negativnim iskustvima drugih, simpatetička tendencija i želja da se bude u kontaktu s drugima koji imaju problema. Podaci o internoj konzistenciji i valjanosti upitnika su zadovoljavajući. Rezultati niza istraživanja pokazuju da su osobe s visokim rezultatom na ovoj mjeri emocionalne empatije više socijalno svjesne, češće se dobrovoljno javljaju da pomažu drugima i pokazuju veći stupanj moralnog razvoja. Postoje indikacije da upitnik Mehrabian i Epstein-a mjeri također i vikarijsko emocionalno uzbuđenje, a možda čak i opću tendenciju uzbudljivosti u različitim situacijama (prema Chlopan i dr., 1985). S druge strane Hoganova Skala empatije mjeri sposobnost preuzimanja uloge drugog i čak određene aspekte adekvatnog socijalnog funkcioniranja. Korelacija između ovih mjera empatije je mala.

Izgleda da se empatija može bolje razumjeti ako se uvažava i kognitivne i afektivne komponente empatičnog odgovora. U posljednje vrijeme se sve više nastoje integrirati ove dvije izdvojene istraživačke tradicije. Davis je godine 1980. (prema Davis, 1983a) konstruirao upitnik za mjerenje individualnih razlika u empatiziranju baziran na multidimenzionalnom pristupu, tzv. Indeks interpersonalne reaktivnosti (Interpersonal Reactivity Index, IRI). Upitnik se sastoji od četiri subskale od po 7 tvrdnji, od kojih svaka mjeri određeni aspekt empatije. Skala »preuzimanja perspektive drugog« (Perspective Taking, PT) procjenjuje tendenciju spontanog preuzimanja stanovišta druge osobe; skala »mašte« (Fantasy Scale, FS) mjeri tendenciju identificiranja s likovima iz priča, knjiga, filmova. Druge dvije subskale mjere tipične emocionalne reakcije respondenata: »empatičku brigu« (Empathic Concern, EC), tj. osjeća je simpatije i brige prema drugima; »osobnu uznemirenost« (Personal Distress, PD), tj. anksioznost i neugodu u napetim interpersonalnim odnosima. Ove skale odabrane su na osnovu rezultata ranijih istraživanja i mjera različitih aspekata empatije. U osnovi konstrukcije ovog upitnika je shvaćanje empatije kao skupa konstrukata povezanih tako što svi

odražavaju responsivnost prema drugima, ali se jasno razlikuju jedan od drugog. Istraživanja samog autora ukazuju na valjanost ovog upitnika (Davis, 1983a; Davis, 1983b), ali je potrebno još ispitivanja da bi se pokazala sva njegova svojstva.

U opisanim pristupima operacionalizaciji empatije navedeni su uglavnom tradicionalni psihometrijski testovi kojima se mjere individualne razlike u empatiziranju. Neki upitnici, kao Davisov, po sadržaju očigledno odražavaju ono što se pod empatijom kao psihološkim konstruktom misli, dok se sadržaj drugih (npr. Hoganov) više odnosi prema empatiji kao načinu socijalnog ponašanja. Mnoga pitanja o prirodi same empatije još ostaju otvorena. Pitanje je da li čak i upitnici, (kao QMEE) koji mjere tendenciju emocionalne empatije, stvarno mjere empatiju ili afektivno preuzimanje uloge drugog, tj. kako netko percipira da će emocionalno reagirati na tuđe emocionalno ponašanje (Goldstein, 1983).

U eksperimentalnim istraživanjima empatije induciraju se posredno ili neposredno emocionalne reakcije ispitanika i koriste se različiti postupci demonstriranja i mjerenja doživljaja empatije, kao i djelovanja empatije na ponašanje. Da bismo ilustrirali te različite postupke, opisat ćemo neka istraživanja empatije koja se najčešće navode u literaturi iz područja socijalne psihologije.

RAZLIITI POSTUPCI INDUCIRANJA I MJERENJA EMPATIJE U EKSPERIMENTALNIM ISTRAŽIVANJIMA

U socijalno-psihološkim istraživanjima empatije, naročito u onima koji proučavaju medijatorni utjecaj empatije na prosocijalno ponašanje, prevladava shvaćanje empatije kao emocionalnog odgovora. Pri tome se ne negira važnost kognitivnih faktora, jer oni modificiraju emocionalne reakcije, ali smatra se da je osnovni korak u dokazivanju empatije pokazati da ljudi odgovaraju emocionalno na emocionalna iskustva drugih. Većina ovih istraživanja se oslanja na tradiciju klasičnih socijalno-psiholoških eksperimentalnih pristupa — koristi se klasično kondicioniranje, efekti modela, različitog set-a percipiranja i sl.

Vikarijsko kondicioniranje

Ispitivanja tipa averzivnog kondicioniranja jasno pokazuju da ljudi kad primaju elektrošokove pokazuju fiziološke reakcije na signal koji prethodi šoku. Bergerova istraživanja (prema Stotland, 1969) pokazuju da se isti proces kondicioniranja javlja kao odgovor na iskustvo druge osobe. U paradigmi vikarijskog kondicioniranja, »vikarijski emocionalni odgovor« ispitanika je kondicioniran kada promatra da druga osoba (model) doživljava neku vrstu emocionalne reakcije nakon zadavanja podražaja. Aronfreed (1970) proučava empatiju u relaciji s altruističnim ponašanjem smatrajući je osnovnim medijatorom altruizma. Empatiju

definira kao individualno afektivno iskustvo koje je izazvano socijalnim znacima koji prenose informacije o odgovarajućim afektivnim iskustvima druge osobe ili na osnovi ekspresivnih znakova koji su direktni indeksi afektivnog stanja druge osobe — ili na osnovi drugih vrsta znakova koji odražavaju afektivni utjecaj eksternih događanja na drugu osobu. Empatički odgovori stječu se u procesu socijalizacije uvjetovanjem i to empatičko uvjetovanje leži u osnovi stjecanja i održavanja altruističnog ponašanja. U nizu eksperimenata koje su proveli Aronfreed i Paskal (prema Aronfreed, 1970) demonstrira se princip empatičkog uvjetovanja. Ispitanici (djeca od 6 do 8 godina) su dovedeni u priliku da promatraju ekspresivne znakove radosti eksperimentatora istovremeno kad je i kod njih samih induciran pozitivan afekt. U kontrolnoj grupi primijenjen je samo inducirani pozitivan afekt ili samo ekspresivni znaci radosti. Kad su dovedeni u situaciju da biraju između »proizvodnje« slatkiša za sebe ili izazivanja znakova zadovoljstva kod druge osobe, djeca iz eksperimentalne skupine su češće birali ovaj drugi odgovor. U sličnim eksperimentalnim situacijama demonstriran je i uvjetovani odgovor na patnju druge osobe. Altruistički odgovor je i ovdje postao instrumentalan za izazivanje radosti ili olakšanje patnje. Prema Aronfreedu, empatija kod djece se može tretirati kao posebna vrsta asocijativnog učenja. Međutim, empatiju nije direktno mjerio, nego je pretpostavio da je kod djece u eksperimentalnim uvjetima došlo do empatičnog procesa i da je taj proces medijator altruističkog ponašanja. Empatija se ovdje operacionalizira u terminima eksperimentalnih uvjeta. Zahtijevaju se veoma eksplicitni uvjeti koji moraju biti zadovoljeni prije nego što kažemo da je empatija prisutna.

Stotland (1969) definira empatiju kao promatračevo emocionalno reagiranje kad percipira da netko drugi doživljava ili će doživjeti emocije. Njegova istraživanja također sugeriraju da promatranje druge osobe podvrgnute ugodnim ili neugodnim iskustvima može izazvati vikarijsko fiziološko uzbuđenje kod promatrača. Ako se to vikarijsko uzbuđenje kognitivno imenuje kao odgovor na stanje drugog, promatrač će doživjeti empatičke emocije. Budući da emocije uključuju i fiziološko stanje uzbuđenja i subjektivne afektivne korelate tog stanja, da bi utvrdio da li su u njegovim eksperimentima ispitanici empatizirali, Stotland je mjerio emocije i na osnovi fizioloških mjera (vazokonstrikcija, znojenje dlana), kao i na osnovi subjektivnih izjava ispitanika.

Empatija uključuje da promatrač percipira emocije drugog. Zbog toga su faktori koji djeluju na percepciju tuđeg emocionalnog stanja veoma važni u određivanju stupnja empatije.

Manipuliranje perceptivnom orijentacijom

Stotland je predložio da perceptivna orijentacija neke osobe određuje kako ta osoba prerađuje iskustvo drugih. U eksperimentima Stotland-a i Sherman-a (prema Stotland, 1969) ispituje se da li stavljanje

u položaj neke osobe ima empatičke emocionalne posljedice. Ispitanici su (u 3×3 nacrtu) pod tri različita mentalna set-a promatrali osobu (model) kako doživljava bolne, neutralne ili ugodne emocije. Ispitanici su trebali zamisliti kako bi se sami osjećali da su na mjestu drugog (imagine-self set), zamisliti kako se osjeća druga osoba (imagine-him set) ili pažljivo promatrati pokrete druge osobe (watch-him set). Rezultati su pokazali da nije bilo razlike u emocionalnim reakcijama ispitanika kada su, pod uputom da obrate pažnju na pokrete druge osobe opažali tu osobu podvrgnutu neutralnim, bolnim ili ugodnim iskustvima. Ispitanici koji su dobili upute da se stave u situaciju druge osobe, ili zamisle kako se ta osoba osjeća, jače su reagirali na fiziološkim mjerama kad su promatrali tu osobu kako doživljava ugodna i neugodna iskustva u odnosu na neutralne emocionalne uvjete. Subjektivne izjave ispitanika o doživljenim emocijama bile su povezane s većom fiziološkom uzbuđljivošću i s obzirom na kvalitetu donekle kongruentne sa stanjem osobe koju su promatrali.

Na temelju ovih rezultata i drugi istraživači (Aderman i Berkowitz, 1970) su pokušali induciranjem različitog perceptivno-kognitivnog set-a manipulirati empatijom, međutim, rijetko kada se uz subjektivne procjene primjenjuju fiziološke mjere, a neki, polazeći od više kognitivne definicije empatije, ni ne povjeravaju djelovanje perceptivne orijentacije na subjektivne emocionalne doživljaje (Regan i Totten, 1975).

Manipuliranje empatijom na temelju pogrešne informacije o uzbuđenju

Coke, Batson i McDavis (1978) smatraju da empatija uključuje i kognitivne i emocionalne procese i da se kroz interakciju ovih procesa mogu bolje objasniti posljedice empatije na ponašanje — u ovom slučaju pomaganje drugima u nevolji. Prema njihovom modelu stavljanje u položaj druge osobe pojačava empatičke emocionalne odgovore, a empatičke emocije pojačavaju motivaciju da se reducira neugodno stanje te osobe. Da bi provjerili ovaj model, proveli su dva eksperimenta u kojima se direktno manipuliralo emocijama. Uživljavanje u položaj druge osobe manipulira se prema različitom set-u opažanja koji daje Stotland. Ispitanici se stavljaju u standardnu situaciju u kojoj je prikazana situacija osobe koja je u nevolji tj. potrebna joj je pomoć. Empatičkim emocijama se manipulira u sklopu paradigme placebo — tako da jedna grupa ispitanika ima mogućnost da uzbuđenje izazvano opažanjem situacije druge osobe pripíše tableti, dok druga, vjerujući da tableta relaksira, pripisuje svoje uzbuđenje situaciji osobe u nevolji, dakle, doživljava empatiju. U drugom eksperimentu primijenjena je paradigma lažne povratne informacije o uzbuđenju (preko aparata za mjerenje elektrodermalne reakcije). Kod nekih ispitanika su na taj način inducirane empatičke emocije, jer su vjerovali da su više uzbuđeni nego što su stvarno bili. Prikupljene su subjektivne procjene ispitanika o njihovim

emocionalnim stanjima. U oba eksperimenta ispitanici koji su najviše empatizirali su i najviše pomagali osobi u nevolji.

Još su Bergerova istraživanja pokazala da ljudi reagiraju više empatički prema nekoj osobi, ako su sami imali slično iskustvo kao i ta osoba. Naime, proces empatije se zasniva na sposobnosti pojedinaca da percipira ili zamisli osjećaje druge osobe. Taj perceptivni ili imaginativni proces bit će pojačan time što je osoba bila u sličnoj situaciji kao i drugi.

Manipuliranje sličnošću

Taj se podatak koristi u laboratorijskim ispitivanjima empatije, da bi se manipuliranjem varijablom sličnosti djelovalo na empatičke emocije. Pri tome se sličnost ispitanika s osobom prema kojoj empatiziraju eksperimentalno inducira uz pomoć više postupaka: na osnovi toga što su prethodno radili na istim zadacima (Stotland i Dunn, 1962, prema Stotland, 1969), ili se pretpostavlja da će pripadnici istog spola, iste dobne skupine, prijatelji itd., percipirati sebe sličnijima i time više empatizirati. Sličnost se često inducira (Batson i dr., 1981; Krebs, 1975; Stotland, 1969), tako da se ispitanike navede da vjeruju da su slični s obzirom na rezultate na testovima ličnosti s osobom koju opažaju.

Krebs (1975) je zacrtao eksperiment u kojem je pokušao demonstrirati utjecaj empatije na altruizam. Empatija je manipulirana indirektno, preko percepcije sličnosti s osobom u nevolji. Pola ispitanika je vjerovalo da su slični osobi u nevolji s obzirom na vrijednosne orijentacije i rezultate na upitnicima ličnosti, a pola da su različiti. Afektivne reakcije je kvantificirao na temelju različitih fizioloških mjera i procjena emocija na nizu skala. Ispitanici su promatrali jednu osobu dok igra rulet. Pola ispitanika je vjerovalo da ta osoba može u toku igre zaraditi novac ili dobiti blage elektrošokove, dok je pola ispitanika vjerovalo da ta osoba obavlja kognitivni i motorni zadatak. »Slični« ispitanici su najviše empatizirali s igračem za kojeg su vjerovali da doživljava bol ili zadovoljstvo. Ispitanici su nakon toga bili u mogućnosti da zarade (ali tako što će onda izvođač podnijeti elektrošok) ili da pomognu izvođaču da on zaradi, time što će to zahtijevati žrtve od njih (primanje elektrošokova). Rezultati su pokazali da su ispitanici koji su najviše empatizirali ponašali se i najviše altruistično. Ovo ispitivanje se najviše približilo kriterijima adekvatnog eksperimentalnog demonstriranja djelovanja empatije na ponašanje: varijable su i pojmovno i operacionalno dobro zacrtane, mjerilo se i fiziološki i subjektivni korelat emocija, kako s obzirom na ugodna tako i neugodna iskustva drugih, utvrđivalo se pomaganje prema istoj osobi s kojom se empatiziralo i sl. Nažalost, ne izvješćuje se o korelacijama između različitih mjera koje bi ukazivale na individualne razlike u emocionalnom reagiranju i altruizmu.

Pojmovno određenje empatije u različitim eksperimentalnim istraživanjima

U navedenim (a i u većini drugih) eksperimentalnim istraživanjima prevladava shvaćanje empatije kao emocionalnog stanja izazvanog opažanjem situacije (emocionalnog stanja) druge osobe. Često se postavlja zahtjev da empatički emocionalni odgovori (subjektivne izjave o kvalitetu emocija) budu kongruentni s emocijama druge osobe, tj. da uključuju negativne emocije kad drugi doživljavaju negativne emocije, i pozitivne emocije kad drugi doživljavaju pozitivne emocije. Međutim empatija, kako se u velikom broju ovih radova definira, uključuje reakcije na nečiju bol. Ovakva koncepcija ne dopušta uvijek jasnu razliku između simpatije i empatije. Emocionalne reakcije sukladne i izazvane nečijom boli, neugodom i sl. bilo bi u skladu s Wispéovim razmatranjima opravdanije nazvati simpatijom. Međutim, budući da je ova dva koncepta teško operacionalno razlikovati, uz uvažavanje određenih pojmovnih distinkcija koristi se termin empatija, jer ga uglavnom upotrebljavaju socijalni psiholozi ovog desetljeća. Iako pridaju određenu važnost kognitivnim faktorima u empatičkom procesu (preuzimanju perspektive, preuzimanju uloge drugog, percepciji sličnosti itd.) za koje se smatra da pojačavaju empatičke emocije, većina istraživača ipak naglašava emocionalno stanje kao definirajuću karakteristiku empatije.

Mjere empatije u različitim eksperimentalnim istraživanjima

O empatiji se zaključuje posredno, na temelju definiranja različitih eksperimentalnih tretmana i njihovih efekata na ponašanje (najčešće pomaganje drugima ili neki drugi oblici prosocijalnog ponašanja). Negdje se kao dokaz da opažači reagiraju koriste subjektivne procjene ispitnika, a u malom broju ispitivanja uz njih se koriste i fiziološke mjere. Metodološke poteškoće mogu se podijeliti u dvije grupe problema:

- a) demonstriranje doživljaja empatije i
- b) demonstriranje djelovanja empatije na ponašanje.

Metodološke poteškoće demonstriranja doživljaja empatije

Kao emocija, empatija ima dvije komponente: fiziološku i subjektivnu (Schachter, 1964). Obje mjere su nužne da bi se demonstriralo da je doživljena empatija, a vrlo teško je dobiti zadovoljavajuću mjeru za obje. Kao fiziološki indikator empatije koriste se uglavnom znajenje dlana, vazokonstrukcija, EDR. Međutim, postoje velike razlike među ljudima s obzirom na to kojim će fiziološkim sistemom najvjerojatnije manifestirati stanje uzbuđenja. Obično je smjer promjena isti, ali se javljaju razlike s obzirom na veličinu promjena u pojedinom fiziološkom sistemu — kod nekih su npr. očitije promjene u pulsu nego u EDR-u

(prema Stotland, 1969). Postoje najvjerojatnije i individualne razlike u fiziološkoj reaktivnosti — neki ljudi su manje fiziološki, a time i emocionalno reaktivniji nego drugi. Npr. ispitanici s visokim rezultatima na skali psihopatskih smetnji pokazuju manji intenzitet fizioloških reakcija kad promatraju kako drugi primaju elektrošokove, nego ispitanici s niskim rezultatima na istoj skali. Visoko anksiozni jače fiziološki reagiraju na nevolju drugog koji prima elektrošokove nego nisko anksiozni (Staub, 1978).

Uzbuđenje kao fiziološki uvjet je pojam širi od emocija. To stanje nije emocija, ako nema subjektivnog afektivnog korelata, pa je potrebno utvrditi kvalitet emocija koje promatrač doživljava. Pri utvrđivanju »subjektivne« komponente emocija javljaju se također problemi — ljudi su različito svjesni vlastitih osjećaja i sposobni da ih interpretiraju, a i razlikuju se po tome koliko su spremni dati iskaz o svojim afektivnim stanjima. Moguće su i distorzije uslijed retrospektivnog izvještaja o emocijama. Poseban problem je pitanje sličnosti emocija promatrača i drugog. U razmatranju empatije implicira se da su njihovi emocionalni doživljaji barem sukladni. Malo je istraživanja na osnovi kojih možemo lako razviti mjeru stupnja sličnosti emocija. Fiziološke mjere ne razlikuju jasno koje emocije subjektivno doživljavamo. Međutim, bez obzira na poteškoće mjerenja očito je da na subjektivnom planu postoje razlike između pojedinih emocija. Ova se dilema rješava u istraživanjima tako da se emocije dihotomiziraju na osnovi subjektivnih izjava promatrača na pozitivne i negativne.

Stotland (1969) ipak zaključuje da je moguće laboratorijski proučavati tako fin fenomen kao što je empatija. Međutim, još uvijek fiziološke varijable i samoprocjene emocija ne pokazuju dovoljno konzistentne odnose u različitim istraživanjima, pa je potrebno razraditi valjanije i pouzdanije indekse raznih emocija. Isto tako, budući da kognitivne varijable kao što je mentalni set opažanja druge osobe, tip socijalnih odnosa između empatizera i drugog, utječu na percepciju drugih osoba i na emocionalno doživljavanje, u predviđanju u kolikoj mjeri će doći do empatije potrebna su sistematska istraživanja individualnih razlika u perceptivno-kognitivnoj orijentaciji.

Metodološke poteškoće pri proučavanju djelovanja empatije na ponašanje

Istraživanje empatije teško je i zbog toga što mjerenje empatije može interferirati i s drugim eksperimentalnim postupcima kao što je mjerenje ponašanja. Pri demonstriranju medijatornog utjecaja empatije na prosocijalno ponašanje, često su, uslijed određenih metodoloških poteškoća, moguća alternativna objašnjenja. Naime, ako ljude pitamo da opišu prirodu svojih emocija, to može modificirati samu emocionalnu reakciju, a može i utjecati na to na koji način ispitanik kasnije djeluje. Ako pitamo ljude, nakon što su reagirali (dali bihevioralni odgovor) kako su se osjećali, to može biti netočna mjera njihovog originalnog afekta,

jer sjećanje na prethodno doživljene emocije i spremnost da se o njima da točan iskaz može biti pod utjecajem intervenirajućeg odgovora. Jedna efikasna metoda (Wispé, 1980) je eksponirati dvije grupe ispitanika u svaki eksperimentalni tretman i mjeriti njihove fiziološke reakcije. U jednoj grupi kvaliteta osjećaja ispitanika procjenjuje se u nekoj točki za vrijeme i/ili neposredno nakon iskustva koje izaziva empatiju, dok se na drugoj grupi ispitanika mjeri bihevioralna reakcija, npr. pomaganje drugima. Ako su isti uvjeti izazvali najjače empatičke reakcije i najveću pomoć, onda je vjerojatno da empatija motivira pomaganje.

Drugi postupak (Staub, 1978) se može usmjeriti na indikativne mjere emocija kao što su facijalne reakcije i reakcije tijela da bi utvrdili kvalitetu emocija za, i/ili neposredno nakon opažanja situacije nekog u nevolji. Ove bi mjere mogle biti korisne u vezi s drugim vrstama mjera, jer same po sebi nisu indeks empatičke responsivnosti.

Možemo zaključiti da je empatija fenomen koji je teško eksperimentalno demonstrirati, što je jednim dijelom uvjetovano neodređenim definiranjem i nedosljednošću u operacionalizaciji samog konstrukta. Određena neslaganja empirijskih rezultata mogu se objasniti i time što se mjere različiti aspekti istog fenomena. Budući da je različiti istraživači koriste na različite načine, teško je za sada dati jednu jedinstvenu definiciju, koja bi zahvatila bit empatije i ujedno omogućila adekvatnu operacionalizaciju. Ipak, u odnosu na ranija istraživanja, veliki je napredak učinjen u tome da se razjasni što se pod pojmom »empatija« misli, kakvi se različiti aspekti naglašavaju i kako razlikovati empatiju od sličnih koncepata.

LITERATURA:

1. Aderman, D., Berkowitz, L., »Observational set, empathy, and helping«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970, 14 (2), str. 141—168.
2. Aronfreed, J., »The socialization of altruistic and sympathetic behavior: Some theoretical and experimental analysis«, u J. Macauley i L. Berkowitz (Eds.) *Altruism and helping behavior*, New York: Academic Press, 1970.
3. Batson, C. D., Darley, J. M., Coke, J. S., »Altruism and human kindness: Internal and external determinants of helping behavior«, u L. A. Pervin i M. Lewis (Eds.) *Perspectives in interactional psychology*, New York: Plenum Press, 1978.
4. Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T., Birch, K., »Is empathic emotion a source of altruistic motivation?«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1981, 40 (2), str. 290—302.
5. Chlopan, B. E., McCain, M. L., Carbonell, J. L., Hagen, R. L., »Empathy: Review of available measures«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 48 (3), str. 635—653.

6. Coke, J. S., Batson, C. D., McDavis, K., »Empathic mediation of helping: A two-stage model«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1978, 36 (7), str. 752—766.
7. Davis, M. H., »Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1983a, 44 (1), str. 113—126.
8. Davis, M. H., »Empathic concern and the muscular dystrophy telethon: Empathy as a multidimensional concept«, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1983b, 9 (2), 223—229.
9. Gladstein, G. A., »Understanding empathy: Integrating counseling, developmental, and social psychology perspectives«, *Journal of Counseling Psychology*, 1983, 30 (4), str. 467—482.
10. Johnson, J. A., Cheek, J. M., Smither, R., »The structure of empathy«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1983, 45 (6), str. 1299—1312.
11. Krebs, D., »Empathy and altruism«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 32 (6), str. 1134—1146.
12. Krebs, D., Russell, C., »Role-taking and altruism: When you put yourself in the shoes of another, will they take you to their owner's aid?« u J. P. Rushton: R. M. Sorrentino (Eds.) *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives*, Hillsdale, N. J: Erlbaum, 1981.
13. Regan, D. T., Totten, J., »Empathy and attribution: Turning observers into actors«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 37 (5), str. 850—856.
14. Schachter, S., »The interaction of cognitive and physiological determinants of emotional state«, u L. Berkowitz (Ed.) *Advances in experimental social psychology*, Vol. 1, New York: Academic Press, 1964.
15. Staub, E., *Positive social behavior and morality: Social and personal influences*, Vol. 1, New York: Academic Press, 1978.
16. Stotland, E., »Exploratory investigations of empathy«, u L. Berkowitz (Ed.) *Advances in experimental social psychology*, Vol. 3, New York: Academic Press, 1969.
17. Wispé, L. G., »Sympathy and empathy«, u D. L. Sills (Ed.) *International encyclopedia of social sciences*, Vol. 15, New York: Free Press, 1968.
18. Wispé, L. G., »The role of moods in helping behavior«, *Representative Research in Social Psychology*, 1980, 11, str. 2—15.
19. Wispé, L. G., »The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a word is needed«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, 50 (2), str. 314—321.

Zora Raboteg-Šarić: PROBLEMS OF DEFINING AND MEASURING EMPATHY IN SOCIAL-PSYCHOLOGICAL RESEARCHES

S u m m a r y

The work deals with different approaches to the problem of defining and measuring empathy. Empathy researches have followed two almost opposite directions: the first one emphasizes the cognitive aspect of empathy, empathy being defined in this case as an ability to take somebody else's standpoint on; the other one defines empathy as an ability of vicarious experiencing somebody else's feelings, i. e. an emotional aspect to empathy is emphasized. In keeping with these different theoretical approaches empathy is operationalized in various ways. Some investigating empathy paradigms in experimental socio-psychological researches are described. Methodological difficulties of demonstrating experience of empathy are pointed out, as well as of demonstrating empathy affecting behaviour, but the link between empathy and similar concepts is pointed out as well.